

REGELE ARPADIAN BÉLA AL IV-LEA ȘI ASUMAREA JURIDICĂ A ROMANITĂȚII/CONTINUITĂȚII LA DUNĂREA DE JOS

Șerban Turcuș*

Abstract: The study analyzes a letter sent by the Hungarian king Béla IV to Pope Innocent IV after the great Tatar-Mongol invasion (1241–1242). In this document the Arpadian king makes a summary report of the defense activities of Christendom and his kingdom, acknowledging the disastrous situation in which he finds himself and acknowledging the dependence of the Arpadian kingdom on the Holy See. Proving a knowledge of the doctrinal developments of the Roman Church, Bela IV tries to get the attention of Innocent IV who had also assumed the imperial power. It does so by appealing to the memory of the Roman Empire, considering that the crusading action was then seen through the lens of the legal legacy of the Roman Empire. So, the Arpadian king accepts subordination to the Apostolic See, not only by virtue of the foundation of the kingdom by Otto III and Pope Sylvester II, but also by the fact that the territories under administration belonged to the Roman Empire.

Keywords: Holy See, Roman Empire, Hungarian Kingdom, crusade, canon law.

Una dintre cele mai frumoase pagini de diplomatică medievală din arealul nostru cultural se regăsește între copertile primului volum din *Documente privind Istoria României* (DIR), seria C, *Transilvania (1075–1250)*, spre final¹. Izvorul în cauză cuprinde lamentarea extinsă a regelui maghiar Béla al IV-lea adresată papei Inocențiu al IV-lea², cu privire la situația regatului arpadian în sîajul mării invazii tătaro-mongole (1241–1242). Menționam frumusețea diplomatică a textului, acesta fiind edulcorat printr-o retorică atipică pentru cancelaria maghiară din epocă, dar și prin conținutul juridic excepțional ce abundă în sensuri și semnificații rar întâlnite la curtea regelui arpadian. Țesătura lexicală a documentului resimte influența unui climat cultural mult mai robust decât pauper letrizata societate maghiară și, credem noi, la întocmirea documentului au contribuit persoane cu solidă pregătire juridică sub influența curții pontificale.

În *DIR*, C. *Transilvania* textul are data cronică în ziua de 11 noiembrie 1250, în timp ce data topică indică localitatea Sárospatak, pe teritoriul Ungariei de azi.

* Prof. univ. habil. dr., Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; e-mail: serban.turcus@ubbcluj.ro; <https://orcid.org/0009-0006-4159-1099>

¹ *Documente privind Istoria României*, seria C, *Transilvania* vol. I (1075–1250), București, Edit. Academiei, 1951, p. 344–347 [infra: *DIR*, C. *Transilvania*].

² Despre Inocențiu al IV-lea și doctrina puterii pontificale a se vedea monografia clasică a lui Alberto Melloni, *Innocenzo IV. La concezione e l'esperienza della Cristianità come regimen unius personae*, Genova, Edit. Marietti, 1990, *passim*.

Nora Berend, pe baza unei analize diplomatice mai minuțioase, consideră că emiterea documentului poate fi stabilită între 1247 și 1254³. 1254 este și anul pe care l-a oferit ediția Hurmuzaki-Densușianu⁴. Oricum ar fi, în cazul de față, documentul nu furnizează elemente de identificare cronologică foarte precise, pentru că nici nu-și propune asta. Quintesența documentului concentrează disperarea plurianuală care l-a marcat pe Béla al IV-lea în succesiunea mari invazii tătaro-mongole. În termenii birocrăției instituționale de astăzi ar putea fi definit ca un raport-sinteză sau ca o dare de seamă. De fapt și în accepțiunea medievală a raporturilor dintre Sfântul Scaun și regatul arpadian putem vorbi despre un raport de la subordonat către superiorul său.

Rezumatul regelui arpadian despre acțiunile sale de după invazia tătarilor este redactat într-o cheie cruciată, întreaga atmosferă documentară respirând din climatul doctrinar de după conciliul Lyon I (26 iunie – 17 iulie 1245) așa cum fusese el punctualizat de Inocențiu al IV-lea (1190–1254). Cu numele laic Sinibaldo Fieschi, Inocențiu al IV-lea a fost un jurist de excepție, care a aplicat legislației și consuetudinilor laice principiile dreptului canonic, stabilizând teoria funcționării relației dintre biserică și laicat în cheia unui raport feudal, pe care Biserica îl instaurează cu secolul, o legătură de *auxilium et consilium* pe care secularul o datorează lui Dumnezeu ca lume a credincioșilor (a celor botezați). Convocarea Conciliului Lyon I (3 ianuarie 1245) a devenit o realizare a acestui raport de *consilium et auxilium*⁵: *ipsa ecclesia per fidelium salubre consilium et auxilium fructuosum status debiti possit habere decorum*/ [Biserica însăși prin sfatul și ajutorul rodnic al credincioșilor poate atinge înfățișarea potrivită] afirmă bula de convocare a conciliului⁶, fiind convocați/invitați deopotrivă eclesiastici și laici (monarhi și alte demnități seculare).

Conciliul de la Lyon din 1245, sub influența lui Fieschi, a subliniat cu obstinație aspectul juridic al *plenitudo potestatis*, puterea episcopului de Roma care nu admite cenzuri eclesiastice sau laice, discuțiile fiind dominate de *negotium inter ecclesiam et principem*. Procedând la sacralizarea lumii creștine, prin afirmațiile conciliare papa solicită raportul de *consilium et auxilium* în confruntările cu regii⁷ susținând că el

³ Nora Berend, *Défense de la Chrétienté et naissance d'une identité. Hongrie, Pologne et péninsule Ibérique au Moyen Âge*, „Annales. Histoire, Sciences Sociales”, Editions de l'Ehess, Paris, LVIII, 2003, nr. 5, p. 1011.

⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, Nicolae Densușianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor, 1199–1345*, București, 1887, volumul I, p. 259–262. [infra: Hurmuzaki-Densușianu].

⁵ „Nei testi della sede apostolica il motivo della predilezione di Pietro sostanzia una rivendicazione di assoluta preminenza che avalla il porsi della chiesa come potenza fra e sopra le altre potenze. La sua funzione di sacralizzazione del mondo e di conservazione del patrimonio confidato al primo degli apostoli le conferma il carattere di centro fontale di ogni autorità, nei termini del **rigido rapporto feudale di auxilium et consilium**.”. Davide Bigalli, *I Tartari e l'Apocalisse. Ricerche sull'escatologia in Adamo Marsh e Ruggero Bacone*, Firenze, La Nuova Italia Editrice, 1971, p. 117.

⁶ *Ecclesia Romana* era personificată în vechea bazilică constantiniană a Sfântului Petru drept o femeie cu trăsături ale fizionomiei remarcabile.

⁷ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, Edit. Enciclopedică, 2001, p. 33.

deține puterea supremă: *in spiritualibus de iure et de facto, in temporalibus de iure tantum*. Punctul culminant este atins atunci când Inocențiu al IV-lea proclamă depunerea împăratului Frederic al II-lea (17 iulie 1245) și aserțază că Iisus Christos, în înfățișarea sa de stăpân și autor al creației, are dreptul de a dispune de orice putere terestră și nu doar din momentul prezenței sale încarnate, ci din eternitate. Puterile conexe acestui drept, substanțial al însăși naturii lui Dumnezeu, sunt atribuite seriei de vicari ai lui Christos, Petru și succesorii săi, care o realizează în plan terestru.

Drept urmare, viziunea lui Inocențiu al IV-lea consideră raportul între papă și alte autorități, în natura sa cea mai profundă, inasimilabil cu altă relație între puterile umane. Inocențiu proclamă principiul, sancționat în conciliu, că principii laici nu pot atribui valoare de lege a ceea ce derivat din voința lor atentează la legea divină sau la expresia particulară a acesteia realizată de către Biserică; vicar al lui Hristos, Sinibaldo Fieschi afirmă că el, și în consecință Biserica, legiferează *non humanae adinventionis studio, sed divinae potius aspirationis instinctu*⁸. Or, regatul maghiar tocmai se confruntase cu două decenii înainte cu problema conținută în decretala *Intellecto*⁹. În acest celebru document trimis regelui maghiar Andrei al II-lea și arhiepiscopului de Calocsa, după emiterea Bulei de aur (1222), Honoriu al III-lea, episcopul Romei, îi spunea limpede monarhului arpadian că, în virtutea fondării sale din dispoziția lui Otto al III-lea și cu asentimentul papei Silvestru al II-lea, regatul maghiar nu îi aparține lui și nu poate să facă ceea ce dorește, fără acordul Scaunului Apostolic.

Doctrinar, cea mai semnificativă schimbare pe care o aduce Inocențiu al IV-lea în dinamica organizării lumii medievale este cea referitoare la poziția Scaunului Apostolic față de Imperiu¹⁰.

Din păcate, destul de des, în istoriografiile contemporane, dar și în cele moderne, termenul de Imperiu ca subiect de drept public este tratat într-o accepțiune simplistă, de natură pauperă juridic și politic¹¹. Realitatea medievală juridică și politică a Imperiului este atotcuprinzătoare pentru ceea ce înseamnă forma de agregare a populației creștine. Imperiul e substanța definitivă de organizare seculară a creștinilor¹², el fiind alcătuit în mod piramidal descrescător din alte forme de

⁸ Într-o scrisoare trimisă lui Henric, landgraful Turingiei, *Monumenta Germaniae Historica, Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum romanorum*, selectae per G.H. Pertz, editit Carolus Rodenberg, Berolini, 1887, tomus. II, nr. 55, p. 41.

⁹ Federico Gorla, *La bolla de non infeudando del 1567: politica antinepotistica e tutela del demanio ecclesiastico*, în vol. *Le carte del diritto e della fede. Atti del convegno di studi, Alessandria, 16-17 giugno 2006*, Società di storia, arte e archeologia – Accademia degli immobili, Alessandria, 2008, p. 93-94.

¹⁰ Alessandro Bucci, *La potestas directa et indirecta in temporalibus nella dottrina del Cardinale Ostiense*, „Caietele Institutului Catolic”, Roman, X, 2011, p. 43-102.

¹¹ „By the nineteenth century, however, the common definition of empire had stabilized at the contemporary understanding of an expansive polity incorporating multiple states (or more broadly, incorporating significant internal diversity)”, Kathleen D. Morrison, *Sources, approaches, definitions*, în vol. *Empires*, edited by Susan E. Alcock, Terence N. D’Altroy, Kathleen D. Morrison, Carla M. Sinopoli, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, p. 2-3.

¹² *Imperator este generalis: unde omnes qui sunt sub sole debent ei oboedire*. Odofredus, *In digestum vetus commentaria*, rubrica nr. 3, *De iustitia et iure*, Lugduni 1550, f 5r-v.

agregare politică de tip regate, principate, ducate, marchizate, comitate, orașe–„stat”, seniorii, singura Biserica Romană putând face decupaje în structura lui. Mai pe scurt spus, dacă nu depinzi de Imperiu, depinzi de Biserica Romană: iar cazul regatului maghiar este peremptoriu în acest sens.

Când ne referim la Imperiu, în contextul secolului al XIII-lea, avem în vedere ceea ce jurisprudența din epocă semnifica pentru această noțiune. *Glossa ordinară* din secolul al XII-lea enunța preeminența imperiului asupra tuturor locuitorilor din lumea cunoscută fie creștini, fie necreștini, dar împăratul era cel roman: *etiam gentiles sunt sub romano Imperio; nam imperator est princeps totius mundi*¹³. Prin scrisoarea pontificală *Aeger Cui Levia*, răspuns la scrisoarea împăratului Frederic al II-lea *Etsi causae nostrae*, Inocențiu al IV-lea, într-o ranforsare doctrinară a raportului dintre Biserica Romană și Imperiu, a afirmat că *imperii principatum* de care se prevalează episcopul Romei pentru subordonarea Imperiului, nu derivă de la împăratul Constantin, cum opinaseră Inocențiu al III-lea¹⁴ și Grigore al IX-lea, ci există dintotdeauna *naturaliter et potencialiter*, pentru că Iisus Hristos în calitate de *verus rex ac verus sacerdos* după exemplul lui Melchisedech, a întemeiat în Scaunul Apostolic *non solum pontificalem, sed et regalem monarchatum*, încredințând Sfântului Petru nu doar cârma imperiului celest, ci și a celui terestru¹⁵. *Constitutum Constantini* [Donația lui Constantin] a fost un act de renunțare la o dominație ilegală a împăratului Constantin în momentul convertirii la creștinism, în timp ce episcopului Romei i se conferea *ex novo*, o putere legitimă asupra imperiului, potrivit voinței divine și de aceea împăratul „mai înainte a abuzat de puterea concesionată, apoi de autoritatea concesionată. Însă în sânul bisericii credincioase sunt ambele spade ale administrării [lumii, apel la simbologia gelasiană a spadei spirituale și a celei temporale] /qui prius abutebantur potestate permissa, deinde fungeretur auctoritate concessa. In gremio enim fidelis ecclesiae ambo gladii habentur administrationis utriusque reconditi. Chiar și sabia temporală este a pontifului roman, iar circumstanța că îi este interzis să execute acțiuni cu spada temporală nu înseamnă că tutela și autoritatea acesteia nu ar deține-o tot el. Simbologia rituală a ceremoniei de ridicare în treapta de împărat conține momentul în care succesorul lui Petru, ca deținător al spadei temporale, îi concesionează viitorului Cezar o spadă în teacă, iar principele o primește și o scoate din teacă, semnificând astfel că doar de la Biserica Romană a primit spada: *Cuius si quidem materialis*

¹³ Piero Bellini, *Dominus Totius Mundi. L'imperatore dei romani e i popoli estranei al popolo romano* (sec. XII–XIV), în vol. *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1986, p. 254.

¹⁴ În Sermo VII, predică pronunțată cu ocazia sărbătorii Sfântului Silvestru Inocențiu al III-lea afirmă: *Nam vir Constantinus egregius imperator, ex revelatione divina per beatum Silvestrum fuit a lepra in baptismo mundatus, Urbem pariter et senatum cum hominibus et dignitatibus suis, et omne regnum Occidentis eis tradidit et dimisit, secedens et ipse Byzantium, et regnum sibi retinens Orientis. Coronam vero capitis sui voluit illi conferre: sed ipse pro reverentia clericalis coronae, vel magis humilitatis causa, noluit illam portare; verumtamen pro diademate regio utitur aurifrigio circulari*. Jacques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, Paris 1889, 217, col. 481.

¹⁵ Alessandro Bucci, *op. cit.*, p. 58.

*potestas gladii apud ecclesiam est implicata, sed per imperatorem qui eam inde recipit, explicatur et inclusa, fit, cum transfertur in principem actualis. Hoc nempe ille ritus ostendit quo summus Pontifex Caesari, quam coronat, exhibet gladium vagina contentum, quem acceptum princeps eteri et vibrando innuit se illius exercitium accepisse*¹⁶.

Așadar, pentru Inocențiu al IV-lea Biserica Romană *ex novo* nu a primit nicio donație *de jure* de la Constantin, întrucât a avut de la originile sale *naturaliter et potencialiter* stăpânirea asupra Imperiului roman din voință directă a lui Dumnezeu. Toți împărații romani înainte de Constantin au fost niște tirani care au domnit *de facto*; renunțarea la imperiu din partea lui Constantin prin convertire a transformat o uzurpare constantă într-o stăpânire dorită de Dumnezeu și conformă preceptelor sale. Acea *potestas* tiranică permisă până atunci de Dumnezeu a devenit o *auctoritas legitima*, conformă prescripțiilor divine și delegată succesorilor lui Petru. Derivând această stare de drept de la Constantin și continuând până la Frederic al II-lea, acesta din urmă nu poate avea o putere originară asupra Imperiului. Orice latură a puterii sale este o consecință a delegării pontificale, pentru că puterea temporală este a episcopilor Romei. Cu siguranță că Dumnezeu le-a prohibit pontifilor romani să ia arma în mână, dar titularitatea puterii temporale le aparține ca și ritul încoronării împăratului.

Mai apoi în lucrarea sa celebră *Apparatus in quinque libros Decretalium*, la capitolul alocat glossei „Vacante”, scrisă în timpul pontificatului, Inocențiu al IV-lea, dogmatizând teoria sa asupra Imperiului, afirmă „este o legătură specială între Papă și Imperiu, pentru că papa este cel care-l examinează și-l consacră pe împărat, care este avocatul Bisericii și îi jură lui, și din acest jurământ se înțelege că în caz de imperiu vacant îi succede Papa”/ *specialis coniunctio est inter Papam et Imperatorem, quia Papa eum consecrat et examinat et est Imperator eius advocatus et jurat ei* [Enrico da Susa va adăuga la aceeași glossă: *tamquam domino*] *et inde est quod in jura quae ab ecclesia romana tenet succedit Papa imperio vacante*¹⁷. Sinibaldo Fieschi derivă din conținutul glossei invocate dreptul de administrare al Imperiului atunci când nu are titular sau când nu există un *rex romanorum approbatus* de succesorul lui Petru și astfel recunoscut *ipso jure* și demn de *promotio* la demnitatea imperială. Potrivit lui Inocențiu al IV-lea orice putere temporală a împăratului derivă de la Biserica Romană, astfel că *jura quae ab ecclesia romana tenet* constituie complexul puterii imperiale și se identifică cu puterea imperială. Mai mult de atât, Fieschi pune la bătaie și sistemul juridic dominant în lumea seculară, afirmând că raportul dintre episcopul Romei și împărat este o dependență feudală și întocmai cum un feud vacant revine la *dominus feudi* și rămâne astfel până nu îl redistribuie din nou, așa și imperiul rămâne la papă în administrare până nu va numi un nou împărat, reiterând și augmentând, în interiorul sistemului economico-social, ceea ce deja Inocențiu al III-lea asertase cu o jumătate de

¹⁶ *Ibidem*, p. 59.

¹⁷ J.A. Watt, *The Use of the Term „plenitudo potestatis” by Hostiensis*, în vol. *Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law, Boston College, 12–16 august 1963*, edited by Stephan Kuttner and John Joseph Ryan, Città del Vaticano, 1965, p. 181.

secol înainte prin celebra sintagmă: „din pricina păcatului Papa poate să desființeze legile împăraților, regilor și popoarelor” /*Ratione peccati papa potest cassare leges imperatorum, regum et populorum*¹⁸.

Tot eșafodajul canonic menționat aici este utilizat apoi de Inocențiu al IV-lea în condiții în care papa trebuia să se amestece în politica temporală. Distrugătoarea invazie tătară și retragerea ulterioară creaseră la frontierele orientale ale Bisericii Romane, de la Baltica la stepa maghiară, o lungă fâșie de gol de putere, marcată de decăderea monarhiilor din regatele polonez și maghiar și de sfârșitul hegemoniei lor asupra micilor entități politice ale slavilor și germanilor, precum și asupra populațiilor păgâne, prusiene și lituaniene sau cumane. Acestea, împinse în Occident de armata mongolă, după stabilirea în spatele lor a domniei lui Batu, au penetrat în teritoriile maghiare, boeme și poloneze. Concomitent, în vederea unei expansiuni teritoriale a propriilor domenii, potențaii creștini, în efervescență anarhică, s-au aliat cu acești păgâni, care le furnizau lor puterea armată necesară unor campanii de cuceriri și achiziții în nume personal.

Pe măsură ce retragerea tătară se producea, necesitatea principală era de a reorganiza teritoriile cucerite, și de a-i proteja pe locuitorii respectivelor zone de incursiunile recurente din stepă. Pe de altă parte, doar o restructurare a țesutului politic distrus de invazie putea să furnizeze siguranță întregii *Christianitas*. Se impunea în această situație o atitudine a curiei pontificale de asumare în mod plener a tutelei și ghidării Creștinătății. Devenea o provocare supărătoare insistența păgânilor care încă erau în teritorii care fuseseră ale Imperiului istoric: „... care ocupă teritorii unde au avut stăpânire principii creștini”/ *qui tenent terram in qua iurisdictionem habuerunt christiani principes*¹⁹.

Pentru a fi clară asumarea acestei poziții, Fieschi utilizează cruciada ca principalul instrument terapeutic pentru cele cinci răni ale Creștinătății, așa cum au fost ele enumerate în discursul pronunțat la Conciliul de la Lyon I, în 28 iunie 1245: nivelul moral lamentabil al clerului, avansul sarazinilor în Mediterana, schisma greacă, invazia mongolă și rezistența diabolică a lui Frederic al II-lea.

Combinând creativ provocarea populațională și teritorială de la marginea Creștinătății, care afecta cel mai mult regatul arpadian, cu vacanța imperiului, Inocențiu al IV-lea a elaborat juridic o doctrină **a perenității imperiului roman, a actualității lui permanente, a prezenței sale concrete în țesutul politic, social și cultural al *Christianitas***. Dacă era nevoie de o apărare solidă a lumii creștine, de o prezență a oamenilor armați ai Bisericii Romane în zone cu puternică activitate schismatică și păgână, ea se justifica teoretic și juridic, mai mult ca oricând, prin teza unei potențiale supunerii a tuturor acestora față de autoritatea eminentă a împăratului

¹⁸ *Non ratione feudi, cuius ad te spectat iudicium, sed occasione peccati, cuius ad nos pertinet sine dubitatione censura*. Astfel în corespondența cu Ioan Fără Țară, în *Die Register Innocenz'III. Pontifikatsjahr 1203–1204*, VI Band, Wien, Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom, 1995, nr. 162, p. 270.

¹⁹ Piero Bellini, *Dominus Totius Mundi*, p. 262, nota 36.

roman²⁰, în calitatea acestuia de „stăpân și monarh al întregii lumi, astfel că și acele seminții [care nu au fost în cuprinsul imperiului – n.a.] sunt sub imperiul roman: pentru că împăratul este principele întregii lumi”²¹, dar mai cu seamă a elaboratului teologic a apartenenței virtuale a tuturor ființelor umane Bisericii, întrucât aceasta a fost însărcinată de Mântuitor cu sarcina salvatoare a evanghelizării lumii întregi: „cu toții, fie credincioși, fie necredincioși, sunt oile lui Christos prin creație, chiar dacă nu fac parte din turmă. Cei care sunt necredincioși și nu fac parte din Biserică, sunt totuși în puterea Bisericii”²².

Astfel că războaiele în Țara Sfântă și, prin extensiune, în toate teritoriile care îi împărtășeau destinul (teritorii unde exista prezență păgână și schismatică), deveneau tipicul caz de **război public**, împotriva unor inamici contra cărora **poporul roman** declanșează războiul *bellum publicum: et dicuntur hostes quibus populus romanus bellum indixit*. Devenea războiul prin excelență, un război al **noului popor roman, devenit creștin** pe care acesta îl poartă împotriva inamicilor credinței, numiți generic sarazini: *proprie dicuntur hostes pagani saraceni*. Războiul împotriva necredincioșilor indiferent cum s-ar numi ei al acestui popor creștin *populus christianus* asumă moștenirea istorică a aceluia *populus romanus* și o sublimează în numele Mântuitorului.

Teoreticienii transformării cruciadei în război roman – *bellum romanum* sunt și practicienii lui. Cel dintâi este personalitatea des invocată, Inocențiu al IV-lea – Sinibaldo Fieschi, cel de-al doilea este Enrico de Susa (1210–1271), primul în ierarhia cardinalilor, în ultimii ani de viață numit Hostiensis, episcop suburbicar de Ostia. Chiar dacă își aștern pe pergament ideile la jumătatea secolului al XIII-lea, ei nu fac altceva decât să sintetizeze în scheme canonistice acele așa numite *consuetudines*, idei și concepte încetățenite în jurisprudența ecleziastică și în dominarea jurisprudenței seculare. Să luăm spre exemplificare cazul lui Inocențiu al IV-lea care explică ce înseamnă demnitatea sa **papatum**: „aceasta înseamnă întâietatea atât în cele spirituale, cât și în cele temporale”/ ***id est principatum, tam in spiritualibus quam in temporalibus***.

Sinibaldo Fieschi în *Apparatus* asumă juridic concepția unei intervenții legitime a cruciaților în toate provinciile care istoric au fost ale imperiului roman *ratione imperii romani*, reclamând față de acestea drepturile juridice, devenite istorice ale Romei afirmând: „Țara Sfântă a fost cucerită prin război drept de un împărat roman, după moartea lui Christos, așadar îi este permis papei, din motivul imperiului roman, să o obțină, să o aducă în jurisdicția sa și să o ia de la cel care în mod nedrept

²⁰ Deja Uguccio (? – 1210) se întrebase *item quid de saracenis ?*, răspunzând *videtur tamen quod et ipsi debeant subesse romano imperio et idea teneantur vivere secundum leges romanas*. S. Mochi Onory, *Fonti canonistiche dell'idea moderna dello Stato*, Milano, Vita e pensiero, 1975, p. 175.

²¹ *Dominus et monarcha totius orbis, etiam gentiles sunt sub romano imperio: nam imperator est princeps totius mundi*. *Glossa ordinaria*, capitolul 12, *ius quiritum*, apud Piero Bellini, *Dominus Totius Mundi*, p. 254.

²² *omnes autem tam fideles quam infideles oves sunt Christi per creationem, licet non sint de ovili. Illi qui sunt infideles, etsi actu non sint de ecclesia, sunt tamen de ecclesia in potentia*, aserta Toma d'Aquino, Piero Bellini, *Dominus Totius Mundi*, p. 257.

a luat-o”/Terra Sancta iusto bello victa fuit ab imperatore romano post mortem Christi unde licitum est papae, ratione imperii romani quo optinet, illud ad suam iurisdictionem reservare quia iniuste spoliatus est et ab eo qui non habuit ius spoliandi eum²³. Acestea fiind spuse, Inocențiu al IV-lea generalizează principiul juridic menționat la toate provinciile care au aparținut Imperiului roman: „iar acest motiv al imperiului este valabil în toate celelalte teritorii în care împărații romani au avut jurisdicție”/et haec ratio imperii sufficit in omnibus aliis terris in quibus imperatores romani iurisdictionem habuerunt²⁴. Puțin după, cardinalul Hostiensis e și mai radical, opinând că puterea derivată din moștenirea Imperiului roman este mult mai extinsă fiind valabilă și în teritoriile în care împărații romani nu au avut jurisdicție: et haec ratio imperii sufficit in omnibus aliis terris in quibus nonnunquam imperatores romani iurisdictionem habuerunt ... quinimmo et contra alios infideles et si non teneant terram in qua iurisdictionem habuerint principes christiani²⁵.

Hostiensis vedea războiul împotriva necredincioșilor ca expresie universală a manifestării aceluia *populus christianus* care, în unitatea sa spirituală, reproduce unitatea politică a ceea ce era *populus romanus*, ca o cufundare în trecutul juridic milenar când poporul roman în calitatea sa de entitate politică globală se măsoara în arme cu barbarii. În războiul împotriva necredincioșilor Hostiensis vede repropus anticul „război al poporului roman”/bellum populi romani. El susține teza identificării tipului de război dus de cruciați și de necruciați contra necredincioșilor ca un război roman: „Acest război îl numesc roman”/Hoc autem bellum voco romanum.

În celebra sa lucrare *Summa Aurea*, atunci când face o clasificare a războaielor pe primul loc Hostiensis așează războiul roman/bellum romanum, acel război pe care *Christianitas-romanitas* în integralitatea ei îl duce împotriva necredincioșilor și a aliaților acestora²⁶: „șapte tipuri de războaie sunt: primul este numitul război roman pe care îl fac credincioșii luptând împotriva necredincioșilor”/septem sunt bella: primum potest dici romanum quod faciunt fideles impugnando infideles. De aceea noul „război roman”/bellum romanum, pe care-l susține juridic Hostiensis corespunde în substanță „războiului dintre poporul roman și sarazini”/bellum inter populum romanum et saraceno.

Enrico de Susa explică astfel poziția sa: „acest război îl numesc roman pentru că Roma este creștetul credinței și mama creștinilor”/hoc autem bellum voco romanum, quia Roma et caput fidei et mater²⁷. Prin această poziționare ne dă de înțeles că se

²³ Inocențiu al IV-lea, *Apparatus, De Voto*, p. 278–279, apud Michel Villey, *La croisade. Essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, 1942, p. 258.

²⁴ Inocențiu al IV-lea, *Apparatus, Quod super his*, apud Piero Bellini, *Dominus totius mundi*, nota 34, p. 261.

²⁵ Henrici de Segusio cardinalis Ostiensis, *Lectura super apparatu Innocentii*, apud Piero Bellini, *Dominus totius mundi*, nota 34, p. 261.

²⁶ sed ut aliquam doctrinam habeas de hac materia notabis quod multiplex est bellum: unum quo est inter fideles et infideles, ad doctrinam autem huius materiae nota quo septem sunt bella: primum potest dici romanum quod faciunt fideles impugnando infideles.

²⁷ Michel Villey, *La Croisade. Essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, J. Vrin, 1942, p. 28.

referă la noua dimensiune spirituală a „poporului roman”/*populus romanus*. Pentru a-și susține teza face apel la acele texte normative care preamăresc perpetuitatea, soliditatea și autenticitatea Bisericii care este stabilită în *alma urbs Roma*, exaltând primatul Bisericii Romane care „prin voia lui Dumnezeu este mama și învățătoarea tuturor credincioșilor”/*quae, disponente Domino, cunctorum fidelium mater et magistra*”.

Însă Hostiensis face precizarea că el vorbește în considerațiile sale juridice de „noua Roma, Roma creștină”/*Roma nova, Roma christiana*, moștenitoare a Romei romane, care însă este fortificată de propria-i personalitate, mult mai înaltă, constituită de legitimitatea spirituală venită de la Hristos și Petru. Este această nouă Roma cea care este în fruntea noului *populus romanus* ce se repropune înnoibilat ca *populus christianus*. Roma, în contextul politic și cultural dat, nu mai este văzută ca „orașul prin excelență, patria comună a cetățenilor unde oricine din Imperiu îi este cetățean și este reprezentat”/*urbe per excellentiam, come communis patria, nostra civica ... quia quilibet de Imperio est ibi civis, et quilibet potest ibi conveniri*. Mai degrabă este văzută ca „scaun instaurat de Dumnezeu”/*sedes divinitus decreta* a unei biserici hegemonice care „este creștetul tuturor, stăpână și învățătoare, și chiar mamă desăvârșită poate fi numită”/*quae omnium caput est domina et magistra, et ideo matrix per excellentiam dici potest*.

Așadar drept este doar războiul pe care poporul roman îl duce împotriva necredincioșilor, „războiul declarat de poporul roman”/*bellum indictum a populo romano*. Nedrept este războiul pe care necredincioșii îl poartă împotriva poporului creștin: „războiul declarat împotriva poporului roman”/*bellum indictum populo romano*²⁸.

Se observă din aceste constructe juridice că ele nu au nicio tangență cu teoria „sfântului imperiu roman de națiune germană”²⁹, ignorată în epocă și considerată puternic în secolele modernității.

Acesta a fost climatul juridic și doctrinar în care se inserează apelul disperat al lui Béla al IV-lea îndreptat către Suveranul Pontif. Prin prisma personalității neliniștite a lui Bela trebuie să-i fi fost extrem de dificil să trimită această scrisoare, în care își clamează neputința, anii anteriori lui 1241 caracterizându-l ca ireverențios, volitiv și cu manifestări independentiste față de supunerea legală a regatului maghiar față de Roma. Nu avea însă altă soluție, pentru că Inocențiu al IV-lea era unica autoritate a lumii creștine care avea acoperirea legală și dispunea de corpuri de armată (ordinele de monahi-cavaleri și cruciații cu privilegii și imunități) destinate luptelor cu păgânii. În lipsa împăratului³⁰, depus și mort în 1250, Sinibaldo Fieschi asigura gestiunea imperiului. Marele jurist italian Piero Bellini (1926–2023) numește această asumare

²⁸ Toate argumentele dezvoltate aici sunt magistral ilustrate în fascinantă monografie a lui Piero Bellini, *Il gladio bellico. Il tema della guerra nella riflessione canonistica della età classica*, Torino, Giappichelli Editore, 1989, p. 161–174.

²⁹ Prima mențiune este în 1417, fiind recurentă apoi din 1512 de Maximilian I de Habsburg.

³⁰ Urmează marele interregnum (1245–1273) în care titlul de împărat substituit de demnitatea de *rex romanorum* este volatil și flotant disputat de personaje precum Heinrich Raspe IV (1246–1247), Wilhelm de Olanda (1247–1256), Richard of Cornwall (1257–1272), Afonso X de Castilla (1257–1273).

din partea lui Inocențiu al IV-lea drept *surrogazione pontificia*³¹ adică **substituire pontificală** atunci când **autoritățile politice creștine dau dovadă de insuficiență funcțională**. Iar Béla al IV-lea și regatul arpadian, în confruntarea cu mongolii și alte seminții dădeau împreună dovadă de insuficiență funcțională.

Béla al IV-lea, la sfatul celor care îl anturau, a trimis scrisoarea pe care o analizăm din rațiuni nu numai de natură defensivă, ci mai ales din rațiuni de drept public. Potrivit situației din epocă, în lipsa împăratului, Inocențiu al IV-lea trebuia să prevadă la apărarea *Christianitas*, cu atât mai mult cu cât era vorba de un feud al Bisericii, regatul maghiar fiind reținut ca atare în tradiția juridică a Bisericii. Dreptul păcii și al războiului îl desemna pe episcopul Romei ca principalul declanșator al măsurilor punitive contra necredincioșilor: *et sic per praedicta apparet quod papa super omnes habet iurisdictionem et potestatem, de iure licet non de facto, unde per potestatem quam habet papa, credo quod si gentilis, qui non habet legem, nisi naturae, si contra legem naturae facit, potest licite puniri per papam ... papa potest iuste facere praeceptum et constitutionem quod infideles principes non molestent christianos iniuste, qui subsunt eorum iurisdictioni ... imo si male tractarent christianos, posset eos privare per sententiam iurisdictione et dominio, quod super eos habent*³².

Pentru a legitima războiul trebuie să se țină seama de circumstanța că declarantul războiului *indicens*, procedează *auctoritate iuris* utilizând *ius indicendi bellum* acționând *bono zelo* și având conștiința limpede că luptă pentru un motiv just *recta ratio bellandi*. Lupta trebuie dusă nu pentru lăcomie și cruzime *cupiditate vel crudelitate*, ci pentru căutarea păcii *pacis studio*. Trebuie să existe conștiința păcii în suflet *ex animo* pentru a primi forța de a fi duri *ex corpore*. De aici se ajunge la ideea unui război care aduce pace *bellum pacatum*, un război care simultan e și operă de pace, știind că deși luptând *bellando*, vei rămâne în conștiința ta actor al păcii *pacificus*. În termeni obiectivi se cerea existența unei drepte cauze *iusta causa bellandi*. Se impunea datoria de a recurge la forță pentru propria autotutelă *pro defensione tam sua quam patriae seu legum paternarum; pro pace iustitia tuenda; pro defensione oppressorum*³³.

Circumstanțele erau de așa natură încât, intelectual vorbind, regele arpadian a făcut apel la tot aparatul ecleziastic din anturaj pentru a-i elabora o scrisoare foarte

³¹ Piero Bellini, *Dominus totius mundi*, nota 34, p. 262.

³² „Dacă, după cum se constată, papa are jurisdicție și putere asupra tuturor, *de iure*, chiar dacă nu *de facto*, cred că de la puterea pe care o are papa persoanele care nu au altă lege decât pe cea naturală, dacă acționează împotriva legii naturale pot fi în mod legitim pedepsite ... papa poate să dea în mod normal un ordin sau o constituție ca principii necredincioși să nu-i mai vexeze în mod nedrept pe creștinii care sunt sub jurisdicția lor, iar dacă îi molestează pe creștini, poate să-i priveze de jurisdicția și stăpânirea pe care o au asupra lor”. Innocentius, *Apparatus*, capitolul *Quod super his*, nr. 9, apud Piero Bellini, *Dominus totius mundi*, p. 258, nota 28.

³³ Pentru aceste aspecte a se vedea Piero Bellini, *La rinuncia alla utopia. Considerazioni critiche sulla „guerra lecita” della tradizione pubblicistica cattolica*, „Il Ponte. Rivista di politica, economia e cultura”, Firenze, marzo-aprile 2003, p. 43–56.

emoționantă, dar și bine blindată juridic, astfel ca Sinibaldo Fieschi să nu găsească nicio eroare în ceea ce se solicita. Se pune întrebarea, a apelat Bela la eclesiști maghiari sau străini, cum fuseseră mulți în regatul patrimonial maghiar timp de două veacuri ? Potrivit unuia din cei mai buni specialiști în dreptul canonic din Ungaria, cardinalul Péter Erdő, actualul arhiepiscop de Strigoni și primat al Ungariei, la jumătatea celui de-al XIII-lea veac deja se produsese în regatul arpadian o schimbare în bine, iar aparatul clerical și canonistic se primenise cu mulți juriști de-ai locului. Erdő precizează că: „I canonisti magiari che avevano studiato all'estero nel secondo periodo dell'epoca classica tornarono in patria con notevoli volumi scientifici. ... Testimoniano la presenza di una selezione abbastanza vasta di commenti di diritto canonico del massimo livello, risalenti alla seconda metà del secolo XIII e alla prima metà del secolo XIV, i frammenti, ad esempio, della «Summa aurea» del cardinale Hostiensis e della sua «Lectura», della «Lectura» di Sinibaldo da Fiesco (Innocenzo IV), del «Rosarium» di Guido da Baysio scritto per il Decreto di Graziano e dell'apparato di glosse al «Liber sextus» di Giovanni d'Andrea che si presenta autonomamente senza il «Sextus»»³⁴. Așadar, actualul arhiepiscop primat al Ungariei ne dă de înțeles că s-au păstrat în bibliotecile maghiare medievale manuscrise juridice de la jumătatea secolului al XIII-lea și printre ele citează operele lui Inocențiu al IV-lea și Hostiensis. Canoniștii maghiari ce făcuseră studii, probabil la Bologna, Paris sau la Padova, audiaseră cursuri în care argumentele prezente în doctrina canonică fuseseră exprimate fie de aceeași profesori pe care-i avusese Sinibaldo Fieschi (localizat la universitatea din Bologna între 1213–1223) și Hostiensis (a studiat la universitatea din Bologna și a predat drept canonic la universitatea din Paris), fie de colaboratori și discipoli ai acestora. Este însă cert că la nivelul culturii elitelor din regatul maghiar, la jumătatea secolului al XIII-lea, erau difuzate conceptele canonice ale lui Inocențiu al IV-lea și ale lui Hostiensis. Pornind de la această realitate juridică și doctrinară, trebuie să înțelegem că în conținuturile scrisorii-dare de seamă pe care o analizăm este topită doctrina cu care canoniștii maghiari fuseseră educați, examinați și promovați, revenind în regatul arpadian cu un bagaj de cunoștințe canonice și doctrinare de pus în practică.

Scrisoarea, abundentă în detalii din biografia administrativă și militară a lui Béla al IV-lea din perioada 1241–1254 (daca se acceptă acest an), asumă marea majoritate a motivelor exprimate de Fieschi în discursul celor „cinci răni” de la conciliul Lyon I, precum și doctrina așa numitului *bellum romanum* războiului cruciat, înțeles juridic ca „război roman”. Se desprinde imediat în debutul *narratio* că motivul protejării Creștinătății abundă în document, apărarea regatului maghiar fiind subiacentă protecției *Christianitas* și a Europei. Iar ca ultim bastion al apărării „ne-am hotărât să alergăm la ajutorul vicarului lui Christos și la cardinalii săi ca la singurul și ultimul apărător în cumpăna cea mai de pe urmă a credinței creștine”³⁵. Reflectarea ecclesiologiei

³⁴ Peter Erdő, *Codici manoscritti di diritto canonico e loro frammenti in Ungheria*, „Apolinaris”, LXI, 1988, nr. 1–2, p. 348.

³⁵ DIR, C. *Transilvania*, vol. I, p. 344.

triumfaliste a lui Inocențiu al IV-lea e mai mult decât evidentă. Continuând cu același tip de asumare a doctrinei inocentine regele maghiar spune: „noi am îndreptat cerere de ajutor la trei dintre cele mai însemnate curți ale Creștinătății: adică la a voastră, care este privită și socotită de creștini drept stăpâna și conducătoarea tuturor curților; la cea imperială³⁶, căreia hotărâsem din această pricină să ne și supunem dacă ne-ar fi dat cuvenitul sprijin și ajutor în vremea amintitei invazii; și am poruncit să se ceară ajutor și de la curtea regelui Franței”³⁷. Reperele cronologice sunt ușor lizibile în această parte a scrisorii primăvara lui 1241–1245, vara, cel mult după ce Frederic al II-lea a fost depus și au fost dizolvate toate legăturile de vasalitate afectate funcției imperiale. Este simptomatic faptul că regele arpadian recunoaște deschis rolul lui Inocențiu al IV-lea și al Scaunului Apostolic ca vârful piramidei puterii nu doar spirituale, ci și seculare, „sfatul prelaților și frunțașilor regatului”, menționat în debutul scrisorii, lămurindu-l că nu are soluție decât să accepte realitatea faptică. Momentul în care scrie Bela corespunde funcționării acelei „surogații pontificale” de care amintea Bellini, practic Fieschi acoperind și rolul de împărat în accepțiunea seculară a termenului *dominus totius mundi*. Remarcabilă rămâne recunoașterea faptului că regele maghiar avea dimensiunea realității politice a lumii în care funcționa și nu manifesta niciun simptom de independență, promițându-i lui Frederic al II-lea obediența, pe care împărații germani o avuseseră uneori asupra regatului arpadian.

Ceea ce urmează în *narratio* este congruent cu teoretizarea noastră din partea principală a acestui studiu: maniera în care cruciada, căci despre mecanismul cruciat este vorba în toată relația bilaterală Roma–Bela, se transformă în *bellum romanum* și asumă dimensiunea romanității pe frontul cruciat acolo unde odinioară funcționase Imperiul roman. Așa cum a precizat Piero Bellini, în cazul părții orientale a Europei nu mai este vorba de o expansiune a imperiului creștin, ci de recuperarea unei componente a Imperiului istoric, ruptă din corpul teritorial de păgâni și schismatici. Este cazul reaproprierii acelei *pars orientis* din inițiativa autorităților romane care conduceau *pars occidentis*. Problema nu se pune în cheia unei extensiuni a *Christianitas extra fines imperii*, cât a unei restaurări a puterii publice romane *intra fines imperii*, împotriva acelor păgâni *qui christianos persequuntur*. Păgânii obținuseră acele teritorii *iure belli*, în înfățișarea de *hostes publici*, *hostes populi romani*, contra cărora *romanus imperator* substituit de *romanus pontifex* poate proclama *bellum licitum*, *bellum meritorium*, chiar *sanctum*³⁸.

³⁶ Pentru acest aspect a se vedea Veronica Turcuș, Șerban Turcuș, *Ordinul cistercian. Artă și instituții cisterciene în Transilvania medievală*, București, România Press, 2001, p. 275–277.

³⁷ *Requisivimus enim, adhuc Thartharis in regno nostro dimicantibus contra nos, super conducto negotio tres tocus christianitatis principales Curias, scilicet vestram, que domina et magistra omnis Curie a christicolis creditur et habetur, et imperialem, cui eciam propter hoc nos submittere decreveramus, si tempore predictae pestilencie nobis competens auxilium impenderet et iuvamen; Francorum eciam Curiam requiri fecimus. Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia*, vol. I, 1216–1352, Roma, A. Theiner, 1859, nr. 340, p. 231.

³⁸ Piero Bellini, *Dominus totius mundi*, p. 260.

Mai adăugăm însă că doctrina privind cruciada înregistra exact în acei ani modificări esențiale pentru destinul ei viitor. Se schimbă definitiv percepția privind utilitatea cruciadei în Țara Sfântă în favoarea cruciadei în spațiul european, mai cu seamă în zona dominată numeric de schismatici. Spune, referitor la acest aspect, Hostiensis: *dicas ergo quod si crux transmarina, quae pro acquisitione vel recuperatione terrae sanctae tantummodo praedicatur, videtur merito praedicanda, multo fortius pro unitate ecclesiae conservanda praedicanda est crux contra schismaticos cismarina*³⁹. Poate să pară în teorie că efortul cruciat în Țara Sfântă e meritoriu, dar dacă se privește complexitatea problemei *si quis rationabiliter et subtiliter ac naturaliter considerare voluerit*⁴⁰, cruciada împotriva schismaticilor apare mai oportună *licet crux transmarina in oculis simplicium videatur favorabilior, hoc tamen iustior et rationabilior apparebit*⁴¹.

Pasajele lui Bela, sugerate fără îndoială de prelații și canoniștii din preajma curții regale, sunt pline de referințe ce puteau primi satisfacție la Inocențiu al IV-lea. Înainte însă de a vorbi de romanitatea acțiunii cruciate, semnificată de prezența ipotetică a cavalerilor ioaniți⁴² la Dunărea de Jos, se vorbește de programul inocentin de evanghelizare și de reducere a schismei „casa Ospitalierilor din Ierusalim, ai cărei frați, la cererea noastră au apucat de curând armele împotriva păgânilor și a schismaticilor întru apărarea regatului nostru și a credinței creștine”. Observăm că indicația lui Hostiensis, mai sus menționată, a primit deplină audiență în acest pasaj arpadian.

Insuficiența funcțională a împăratului și a principilor creștini, clamată de Inocențiu al IV-lea pentru gestionarea secularului, este recunoscută deschis de regele arpadian în cazul populației din regatul său cu limite fluide: „Iar parte din ei i-am așezat în mijlocul regatului nostru, **întrucât poporul nostru s-a arătat nedeprins cu așa ceva**, cetăți pe care punem să fie ridicate lângă Dunăre”⁴³. Înțelegem din acest pasaj precaritatea peisajului militar din regatul maghiar, paupertatea aparatului defensiv și chiar imposibilitatea administrativă cu care se chinuiau regii arpadieni în prima jumătate a secolului al XIII-lea, departe de acea istoriografie triumfalistă care zugrăvește cu patos impetuoșitatea răspândirii maghiarilor în Transilvania în succesiunea Bulei de Aur din 1222.

³⁹ „Spuneți că *crux transmarina* (cruciada în Țara Sfântă) care este pentru recăștigarea și recuperarea Țării Sfinte pe drept trebuie predicată, însă cred că mult mai puternic trebuie predicată *crux cismarina* (cruciada în Europa), împotriva schismaticilor și pentru unitatea creștinilor”.

⁴⁰ „Dacă vreunul vrea să gândească rațional, natural și subtil”.

⁴¹ „Cu toate că *crux transmarina* poate să pară mai potrivită în ochii celor de rând, [*crux cismarina*] este mult mai justă și rațională”. Henrici de Segusio, cardinalis Hostiensis, *Summa Aurea*, Venetiis, 1570, capitolul *De voto et voti redemptione*, nr. 19, p. 1141–1142, discutat de Philippe Buc, *Holy War, Martyrdom, and Terror: Christianity, Violence, and the West*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2015, p. 15–16, 220.

⁴² Șerban Turcuș, *Noi ipoteze documentare referitoare la contextul și substratul emiterii Diplomei Cavalerilor Ioaniți*, „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, Iași, vol. L, 2013, p. 19–30.

⁴³ DIR, C. *Transilvania*, vol. I, p. 346.

Dublul mesaj al lui Sinibaldo Fieschi referitor la recucerirea puterii publice în limitele teritoriale, și chiar dincolo de ele, ale imperiului roman și de evanghelizare sunt cuprinse în fragmentul următor din lamentarea lui Bela; „dacă Dumnezeu va ajuta lucrarea noastră și a numiților frați și Scaunul Apostolic va binevoi să dăruiască acelora sprijinul său, vom putea să întindem prin ei mlădițele credinței catolice de-a lungul Dunării, până la Marea Constantinopolitană și astfel vom putea aduce imperiului Romaniei⁴⁴ și chiar Țării Sfinte folositoare ajutoare”⁴⁵. Un asemenea îndemn venea mănășă pentru intențiile lui Inocențiu al IV-lea și chiar dacă sună a *captatio benevolentiae*, doctrinar reflecta exact politica cruciată, dar și seculară a Romei la acel moment. Dunărea devine axa apărării, nu doar a regatului patrimonial maghiar, nu doar a Romaniei latine, ci chiar a Țării Sfinte, ceea ce ne duce direct la fragmentul doctrinar al succesorului lui Petru pe care-l repetăm: „Țara Sfântă a fost cucerită prin război drept de un împărat roman, după moartea lui Christos, așadar îi este permis papei, din motivul imperiului roman, să o obțină, să o aducă în jurisdicția sa și să o ia de la cel care în mod nedrept a luat-o. **Iar acest motiv al imperiului este valabil în toate celelalte teritorii în care împărații romani au avut jurisdicție**”. În mod cert, sfătuitoarii lui Bela au avut acces nemediat la materialele redactate ale lui Inocențiu al IV-lea, întrucât relația de dependență între cauza regatului arpadian și cea a Țării Sfinte este scrisă cu o precizie juridică fără cusur. Intervine aici acel rol al împăratului (absorbit acum în oficiul pontifical) de *procurator sive defensor* care trebuie să impună *in partibus infidelium* propria *potentia iuris* și să o transforme într-o putere *de facto*. Imperiul, în declinarea-i inocentină, devine un instrument auxiliar cu o frontieră mobilă depinzând de evoluția expansivă a Bisericii, sintetizat astfel de canonistul Martinus de Fano (1190–1272): *colligitur quod romanum imperium intantum protenditur in quantum Christianitas extenditur*⁴⁶.

Ca să înțelegem cum prelații și canoniștii maghiari au asimilat lecțiile de drept canonic și și-au apropiat tezele lui Fieschi, Béla al IV-lea nu doar că asumă conștiința romanității în cheie canonică, dar o și exemplifică istoric, cu erori este adevărat, dar rămâne semnificativ ecoul continuității romanității doctrinare și juridice (nu etnice) pe care o topește în scrisoarea sa. Continuând cu același motiv, al Dunării ca axă cruciată a romanității, regele maghiar ne relatează următoarele: „Căci

⁴⁴ „L’empereur latin de Constantinople, Henri (1206–1216), tout juste installé sur son trône, adopte la titulature suivante: *Henricus Dei gratia fidelissimus in Christo imperator a Deo coronatus Romanorum moderator et semper augustus*, affirmant régner sur l’*Imperium Romanum*. En 1208, il se voit contraint de modifier ses titres, remplaçant *Romanorum moderator* par *Romanie moderator*, l’*Imperium Romanum* devenant l’*Imperium Romanie*. Il ne s’agit pas là de simples vétilles: il est probable que le pape ait joué un rôle dans cette évolution, l’*Imperator Romanorum* devant être le *Rex Romanorum* couronné à Rome.”, Laurent Anglade, Quentin Dylewski, Alexandra Laliberté de Gagné, *Introduction*, în vol. *Penser et vivre l’Empire à l’ombre de Rome, Rives méditerranéennes, Imperium, Imperii. La Méditerranée, forge de l’Empire*, 58, 2019, p. 19.

⁴⁵ *DIR*, C. *Transilvania*, vol. I, p. 346.

⁴⁶ Citat în Walter Ullmann, *Medieval Papalism. The Political Theories of the Medieval Canonists*, London, Routledge Library Editions: Political Science, 1949, p. 78.

[Dunărea] este apa împotrivirii, a apărării, unde Eraclie în apărarea imperiului roman [*pro Romano imperio defendendo*] s-a împotrivit lui Chosroes și unde noi ... ne-am împotrivit tătarilor timp de zece luni”⁴⁷. Memoria istorică a lui Bela se pretează la erori istorice doar pentru a supralicita în sensul dorit de papă. Mai mult de atât, pentru a arăta că înțelege continuitatea imperiului fără cezura pe care educația și doctrina materialist istorică le impun în istoriografie, se referă la ceea ce în mod eronat numim „imperiul bizantin” ca la imperiul roman unic, pe care papii l-au ereditat. Această licență istorică relativă la luptele lui Heraclie cu Cosroe al II-lea, care au avut loc în Asia (războiul romano-persan 602–628)⁴⁸, era destinată să exalte continuitatea și unitatea imperiului roman sub tutela lui Inocențiu al IV-lea și să pună semnul egalității între toate zonele care odinioară, alături de Țara Sfântă, constituiseră cuprinderea acestuia (este adevărat că la momentul acela Constantinopolul era încă sub ocupație latină).

Epistola lui Bela nu se oprește doar la acest episod și, cu aproximarea istorică deja cunoscută, face apel la patrimoniul ereditar al Pannoniei, care acum întruchipa administrativ regatul maghiar pentru a-i atesta romanitatea și continuitatea, nu doar doctrinară, ci și juridică: „Să ne gândim de pildă la Totyla⁴⁹, care venind din părțile răsăritului spre a subjuga apusul și-a așezat în primul rând locul de sălășluire în mijlocul regatului maghiar. Și în schimb foarte multe din cele ce au făcut Cezarii pentru a-și pregăti oștirile cu care au pornit la luptă din apus pentru a supune răsăritul, le făceau între hotarele regatului nostru”⁵⁰. Îi comunică lui Sinibaldo Fieschi că rolul împăratului roman, asumat de Scaunul Apostolic, a fost constant în Pannonia, însuși Attila⁵¹ făcând din Pannonia romană o țință predilectă întrucât „Cezarii” aici au pus bazele expansiunii imperiului pe care acum Biserica Romană l-a preluat într-o continuitate nedezmintită și trebuie să-l extindă în virtutea evanghelizării. Utilizarea substantivului propriu „Cezarii”⁵² este cât se poate de semnificativă pentru a exalta moștenirea juridică romană la care Béla al IV-lea apelează și se complăce pentru a primi ajutorul sperat de la Roma, dar îi substanțiază lui Inocențiu al IV-lea acea poziție de tutore și continuator al imperiului, urmare a căreia fiul lui Andrei al II-lea dorea să primească ajutor militar.

⁴⁷ DIR, C. *Transilvania*, vol. I, p. 346.

⁴⁸ Războiul acesta este un loc comun în exaltarea Romei și civilizației ei timpurii medievale imortalizat în frescă și de Piero della Francesca în ciclul pictural Istoria adevăratei cruci în bazilica Sfântului Francisc din Arezzo (1458–1466).

⁴⁹ Totila, regele ostrogoților în perioada 541–552, cuceritor al Romei în 546.

⁵⁰ DIR, C. *Transilvania*, vol. I, p. 346.

⁵¹ Conducătorul hunilor (395–453), cunoscut și pentru cele două campanii balcanice din 441–442 și 447 care au implicat militar cursul Dunării.

⁵² Peste câteva decenii Baldo degli Ubaldi (1327–1400) va sintetiza encomiastic puterea „Cezarilor”: *Imperat Caesar de iure in universa ditone quae ascendentem videt et descendentem solem, et quae ex utroque latere, id est meridie et septentrione ... et in omnibus insulis quae usque ad oceani recessus extenduntur ... et in omni terra quam romanorum continet lex et catholicae ecclesiae sanctio*. Baldo degli Ubaldi, *In primam digesti veteris partem commentaria, in prooemium digestorum*, nr. 20, Venetiis, 1599, apud Piero Bellini, *Dominus totius mundi*, p. 249.

Tema moștenirii imperiului roman (continuității) de Biserica Romană în secolul al XIII-lea a fost abordată minor în istoriografia națională, cele mai multe acumulări fiind pe zona corespondenței dintre Inocențiu al III-lea și Ioniță Caloian. Însă interpretările acelui dialog epistolar s-au concentrat pe sugestii etnice și genetice, izvorâte dintr-o cunoaștere trunchiată și ideologizată a documentelor medievale. Prin mijlocirea corespondenței dintre Inocențiu al IV-lea și Béla al IV-lea pătrundem adevăratele și originarele sensuri ale romanității și continuității vehiculate doctrinar în epocă, „romanitatea juridică sublimată creștin”.

Matricea juridică, atât de puțin studiată la noi, este cheia înțelegerii interesului maghiar pentru apărarea unității creștine, dar mai ales pentru supraviețuirea politică. Béla al IV-lea, departe de a fi un monarh analfabet sau puțin cultivat, ca unii din înaintașii săi, a înțeles din discuțiile cu consilierii săi cum se prezenta liantul doctrinar și politic cu care ar fi putut trezi atenția lui Sinibaldo Fieschi și plusează pe tema romanității remanente a regatului său, chiar ireverențios: „Căci foarte mult se minunează mulțimea celor înțelepți, că atunci când lucrurile stau astfel, paternitatea voastră a lăsat pe regele Franței, un mădular atât de strălucit al Bisericii să plece din hotarele Europei. Spun că se minunează și încă se minunează, că îndurarea voastră apostolică se îngrijește de prea multe lucruri, ca de imperiul din Constantinopol [*Constantinopolitano imperio*] și de părțile de peste mare [*ultramarinis partibus*], care și dacă s-ar pierde, ferească Dumnezeu, locuitorii Europei nu ar fi atât de primejduiți, cât ar fi dacă regatul nostru s-ar întâmpla să fie stăpânit de tătari”. În mod limpede se vedește asumarea impecabilă a teoriei lui Hostiensis, potrivit căreia *crux cismarina* [cruciada în Europa] este mult mai rațională și mai oportună decât *crux transmarina* [cruciada în Orientul Apropiat], iar „rațiunea imperiului roman” trebuie să prevaleze nu numai în Țara Sfântă ci și în alte părți ale imperiului roman antic.

Având în vedere intervalul de timp scurs de la marea invazie tătaro-mongolă (1241–1242) și de la depunerea împăratului Frederic al II-lea (1245) putem conchide că la curtea regelui maghiar a avut loc o limpezire de natură doctrinară și politică și că soluția cea mai oportună a fost alinierea la tezele supremației pontificale și a recunoașterii romanității juridice care substanțiază puterea publică a Romei creștine. De altfel Inocențiu al IV-lea, din perspectiva juristului de excepție, confirmase, în 1251, Diploma cavalerilor ioaniți cu motivarea că o face potrivit dreptului roman *consideratione etiam utilitatis publice Regni sui* [având în vedere interesul public al regatului său] [al lui Béla al IV-lea – n.a.]⁵³. Potrivit dreptului roman conceptul de *utilitas publica* implică *salus rei publicae*, iar în cazul de față regatul arpadian, ca parte a *Respublica christiana*, contribuie la unitatea *Christianitas* care are ca *apex* un Suveran Pontif, tutore al imperiului.

Din perspectivă istorică textul scrisorii de față asimilează, prin asumarea poziției monarhului maghiar, tezele supremației pontificale⁵⁴ și întreg aparatul juridic cruciat

⁵³ Hurmuzaki-Densușianu, p. 249.

⁵⁴ La conciliul Lyon I, Inocențiu al IV-lea a dispus să fie transcrise 91 de documente prin care era recunoscută puterea suverană a episcopilor Romei asupra regatelor creștine. Cele 17 documente, de fapt

care revigorează dreptul roman și îl repropune ca pedestal al tuturor acțiunilor politice de control a imperiului și regatelor asociate acestuia. Romanitatea devine laitmotivul unității creștine și motorul misiunii de evanghelizare, misiune corespunzătoare expansiunii Creștinătății și a imperiului. Iar regele Béla al IV-lea a consimțit, prin textul scrisorii sale dramatice trimisă Romei, cu multe secole înainte de secolul națiunilor, să fie un vector al romanității teritoriului avut în administrare ca regat, să recunoască, fără vreun particular entuziasm etnic, participarea sa și a comunității publice pe care o gestiona la destinul Europei romane. Iar din această comunitate publică făceau parte și românii, care, potrivit Diplomei cavalerilor ioaniți, exact în acea vreme conduceau structuri de putere publică recunoscute de Inocențiu al IV-lea într-un areal în care romanitatea funcționase plenar.

transumpturi, conțineau și documentele **tatălui lui Béla al IV-lea, Andrei al II-lea, prin care era recunoscută tutela Romei asupra regatului maghiar**. Descrierea făcută documentului de Archivio Segreto/Apostolico Vaticano (în 2011) cu ocazia includerii în expoziția „Lux in arcana” era următoarea: „Lyon, 13 iulie 1245. Pergament, 622 x 610 mm (plica 52 mm); bulă de plumb atârnată de centrul pergamentului, de care atârnă alte 40 de amprente sigilare de ceară corespunzând ierarhilor principali participanți la conciliu. În zilele premergătoare ședinței istorice a primului conciliu de la Lyon în care a fost pronunțată sentința de depunere a împăratului Frederic al II-lea (17 iulie 1245), papa Inocențiu al IV-lea a dispus redactarea a 17 exemplare solemne (denumite ulterior cu termenul „transumpturi”) care conțineau un total de 91 de documente emane de regi și împărați pentru a dovedi și păstra pentru viitor memoria documentelor prin care imperiul și regalitățile recunoșteau drepturile Bisericii, dar și pentru a-l condamna pe împăratul infidel și concepția sa politică (1: *universa privilegia et littere, que temporibus retroactis ab imperatoribus et regibus aliisque principibus, nobilibus ac fidelibus christianis Sedi Apostolice sunt concessa, vel missa [...] de verbo ad verbum, nichil addito, mutato vel dempto, transcripo de [...] sacromus approbante, transcripo de [...] sacromus christianis*). Copiile au fost întocmite cu mare solemnitate de către cancelaria papală, sub formă de scrisori apostolice, pecetluite cu mollydbobulla. Scrierea și aranjarea documentelor imperiale sau regale introduse au urmat stilul documentelor pontificale, pentru a le conferi o mai mare autoritate și forță probatorie. Dintre cele 17 transcrieri originale pregătite de Sinibaldo Fieschi și care, la rândul lor, au avut numeroase alte exemplare, contemporane și mai târzii, doar 7 se găsesc astăzi în Arhiva Apostolică a Vaticanului, printre care și **documentul care păstrează textul fidel a trei scrisori de la regele Andrei II al Ungariei, trimise între 1214 și 1232 către Inocențiu al III-lea, Honoriu al III-lea și Grigore al IX-lea prin care regele arpadian acceptă să fie supus și credincios al Scaunului Apostolic**. Transumptul aprobat în conciliu, poartă amprenta sigililară pontificală (din plumb) cu fir de mătase și 40 de amprente sigilare de ceară ale arhiepiscopilor și episcopilor prezenți la conciliu”. Pe această temă foarte recent Enrico Angiolini, *La documentazione pubblica del XIII secolo nell'Archivio di Castello*, în vol. *Le carte dell'Archivio di Castel Sant'Angelo relative all'Italia*, vol. II. *Documenti pubblici (sec. XIII)*, a cura di Enrico Angiolini, Città del Vaticano, Archivio Apostolico Vaticano, 2022, p. XII–XIV.